

İNGİLİZ ÂMME HUKUKUNUN İNKİŞAFI SAFHALARI

Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal

I

Giriş

Bütün medenî ve içtimal müesseselerin bir icat ve bu icadı takip eden taklidin mahsulü olduğu bugün isbat olunmuş sosyolojik hakikatlerden sayılmalıdır (1).

Hukuk tarihinde, diğer beşerî müesseseler gibi hukukî müesseselerin de muayyen bir zaman ve muhitte bir yaratıcı deha tarafından icat edilmiş olup taklit sayesinde dünyaya yayılmış olduğunu gösteren pek çok deliller vardır (2).

Milletlerin mevzu hukuk sistemleri arasında müşabehet gösteren müesseseler pek çoktur (3).

Bununla beraber hukuk sistemleri bidailik (originatité) bakımından tetkik olunduğu zaman, bazı hukuk sistemlerinin teşekkül ve inkişafında ecnebî hukukun tesirlerinden ziyade müstakil icadın büyük rol oynamış olduğu müşahede olunur.

Beşeriyet tarihinde taklitten ziyade müstakil icat sayesinde in-

(1) G. Tarde, Les lois de l'imitation.

(2) G. Tarde, les Transformations du droit.

(3) Hukukî inkişafın muayyen bir safhasında bir çok milletlerde kazai tecrübe (ordalie) lerin tatbik edilmiş olması; hemen hemen bütün milletlerde ceza sahasında malî uzlaşma (composition) usulü kabul edilmiş olması, yakın akraba ile izdivacın (incestin) hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde memnu olması, gibi hukukî hâdiseler buna misal olarak gösterilebilir.

kişaf etmiş üç hukuk sistemi görüyoruz: Roma hukuku, İslâm hukuku, İngiliz hukuku (4).

Bu üç hukuk sistemi birbirinden çok farklı sistemler olmakla beraber her biri nevi kendisine münhasır birer şaheserdirler.

Ne kadim sâmilerin hukuku ne bazı âlimler tarafından (5) çok tetkik edilmiş kelt hukuku ve ne de bazı alman âlimleri tarafından çok methedilen (6) eski Jermen hukuku yukarda mezkûr bidaî hukuk sistemlerinin vâsıl oldukları inkişaf seviyesine erişmiş değildirler.

Bu üç bidaî hukuk sisteminden memleketimizde en az tanınmış olanı İngiliz hukukudur. Onun için bu makaleyi İngiliz âmme hukukunun hususiyet ve inkişafı safhalarına hasredeceğiz. İzaha hâcet yoktur ki, bir veya bir kaç makalede çok münkeşif bir hukuk sisteminin bütün hususiyetlerinden ve inkişafının bütün safhalarından bahsetmenin imkânı yoktur.

Biz bu makalede ancak İngiliz âmme hukukunun ana hatlarını ve bu hukukun inkişafının en mühim safhalarını hülâsa etmekle iktifa edeceğiz.

II

İngiliz tarihine umumi bir nazar

Hukuk sistemlerinin inkişafı tarihi o hukuku yaratan milletin umumî tarihine elbet sıkı bir surette bağlıdır.

İngiliz milletin teşekkülü ve yükselme tarihi malûmdur:

Bugün İngiltereyi teşkil eden ada, Britanya adası tâ Milâttan önceki devirlerde Kelt ırkına mensup kavimlerle meskûn idi. Britanyanın vasatî ve cenubî kısmında Bretonlar, şimalî kısmında Skoçyada Skot ve Pict'ler oturuyordu. Şimaldeki Pict ve Skotlarla cenubundaki Bretonlar daimî bir mücadele halinde idiler.

Milâttan sonra 43 senelerinde Roma İmparatoru Claudius (54 - 41) hükûmeti devrinde Britanya adasının büyük bir kısmını Romalı-

(4) Bu hukuk sistemlerinin başka hukuk sistemlerinden hiç bir müessese almamış olduklarını iddia etmekten uzak bulunuyoruz. Bu saydığımız üç hukuk sisteminin bidailiği de ancak nisbi ve izafidir.

(5) Sumner Main, Etudes sur l'histoire des institutions primitives, Paris, 1880, chapit. II.

(6) Henri Ahrens, Encyclopedie juridique, Paris, 1888, p. 425 - 459.

lar zaptettiler. Britanyada Romalıların hâkimiyeti 370 sene kadar sürdü.

Milâttan sonra 407 senelerinde (7) Romada hüküm süren dahili karışıklıklar ve bir çok diğer sebepler yüzünden inhitata yüz tutmuş, uzak müstemlekeleri hâkimiyetleri altında bulundurmak kudretini kaybetmiş olan Romalılar Britanya adasını terketmeğe mecbur oldular.

O zaman şimaldeki Skot ve Pict'lerle cenuptaki Bretonlar arasındaki mücadele yeniden canlandı

Vasatî ve cenubî Britanyayı işgal eden Bretonlar Britanyanın şimalinde yaşayan Skot, Pict'lere karşı mukavemet edebilmek için Almanyada Elb nehri sahillerinde yaşayan Jerman kavimlerinden Saksonlardan yardım istediler (8).

449 da Almanyadan Britanyaya üç kalabalık Sakson kabilesi muahceret etti. Saksonlar hakikaten Skotları şimale çekilmeğe mecbur edebildiler ise de bu zaferden istifade eden yerli Bretonlar değil, Saksonlar kendileri oldular. Ancak Skotları cenubî Britanyadan taretmek, Skotlara karşı Bretonları korumak için gelmiş olan Saksonlar bu iklimi mutedil, münbit adayı bırakmak istemediler. Adada yerleşmeğe karar veridiler.

Cenubî Britanyanın sahibi olan Bretonların elinden arazilerini gaspettiler. Kendilerini de kısmen tahrip ettiler, kısmen de itaat altına aldılar. Mukavemet etmemeleri sayesinde tahripten kurtulan Bretonlar Saksonlara ait işleten nim esir haline indirildiler.

455 senelerinde Saksonlar Britanyada dört küçük kiralık teşkil ettiler.

Saksonlardan takriben seksen sene sonra yine Almanyadan Britanyaya üç Angel kabilesi muhaceret etti. Bunlar da üç kiralık tesis ettiler. Sonraları bu yedi kiralığın birleşmesi neticesinde bir büyük Anglosakson kiralığı teşekkül etti.

Yavaş yavaş merkezi İngilterede yaşayan Bretonlar Jerman lehçelerinden olan Anglosakson lehçesinde konuşmağa başladılar. Britanyadaki Kelt unsuru jermenleşti, fakat merkezden uzak sahalarda (meselâ, galles (Wales) de) Kelt dili yaşadı.

Anglosakson devri altı asır kadar devametti.

(7) Hastchek, Englische Verfassungsgeschichte, p. 2-7.

(8) Guizot Saksonların davet üzerine geldiklerini kabul etmiyor. Saksonların müstevli sıfatile geldiklerini ileri sürüyor. (Guizot, les origines du gouvernement représentatif, p. 43).

1013 senelerinde İngiltereyi Danimarkalılarından bir zümre istilâ etti. İngilterede Anglosakson hâkimiyeti yerine Danimarkalı bir sülâlenin hâkimiyeti kaim oldu.

Bu sülâlenin hâkimiyeti uzun müddet devam edemedi, 1041 de eski Aglosakson sülâlesine mensup Dindar Eduard ecdadı tahtını istirdad etti. 1066 senelerinde Britanya adasını Normanlar istilâ etti. Normanlar onuncu asır başlarında Fransanın şimal kısmında Lamanş sahilindeki bugün dahi Normandie ismini taşıyan sahada yerleşmiş İskandinavyalı bir kavim idi. Yüz sene kadar Fransada yaşadıkdan sonra on birinci asır ortalarında bu Normanlar fransızlaşmış bulunuyorlardı.

Normanların serdarı fatih Gilyom 1066 da külliye (62 bin kişilik) (9) bir ordu ile Britanya adasını istilâ etti ve orada Norman kavminin hâkimiyetini tesis etti. Ve bütün askerlerini İngilterede yerleştirdi. Gilyom İngilterede eski Anglosakson teşkilâtından farklı bir siyasî ve hukukî teşkilât vücade getirdi. Gilyomun tesis ettiği Norman sülâlesinin hâkimiyeti 1157 senelerine kadar devam etti. Bu tarihten sonra hâkimiyet Fransız senyörlerinden Anjau senyörü Henri Plantegenete geçti. Plantegenet sülâlesi 1154 den 1485 ye kadar hükûmet sürdü. Bu sülâlenin hükûmeti devrinde İngilterenin siyasî hayatında çok mühim tehavüller vuku buldu.

1485 hâkimiyet yep yeni bir sülâleye geçti: Tudor sülâlesi. Tudor sülâlesini 1603 de Stuart sülâlesi istihlâf etti

1649 da vukubulan ihtilâl neticesinde cümhuriyet teessüs etti. Devlet başına ihtilâlde büyük rol oynamış olan devlet adamlarından Kromwel geçti.

1658 de Kromwel'in vefatından sonra onun oğlu Riçard devlet reisi rolünü oynadı.

1660 da Sturat sülâlesi lehine yeniden kiralık ihya edildi.

1688 de vukubulan ikinci ihtilâlden sonra 1689 da Hollandalı Giliyom İngiltere tahtına çıktı. 1702 de Giliyom'un vefatından sonra Jak II nin kızı Anne cülûs etti ve 1714 e kadar hükûmet sürdü. Bu tarihte İngiliz milletinin daveti üzerine İngiltere tahtına Almanya-daki Hanovre prenslerinden Jorge I cülûs etti.

Jorge I in ahfadı bugüne kadar İngilterede hükûmet sürmektedir.

(9) Son zamanlarda bazı eserlerde Giliyom'un askeri on binden fazla olmadığı ileri sürülüyor. (Ch. Petit Dutailis, la Monarchie féodale p. 63).

III

Romalılar devri

Britanyanın Romalılar tarafından işgal edilmesinden önce bu ülkede hâkim olan hukuk sistemi ve devlet teşkilâtı hakkında kat'î malûmat yoktur.

Romalılar devrinde Romanın müstemlekelere tatbik ettiği hukuku âmme esasları burada da tatbik olunmuş olduğunu tahmin edebiliriz. Malûmdur ki, imparatorluk devrinde İtalya haricindeki Romaya tâbi ülkeler idare şekli bakımından üç neve taksim edilmişti: Mahmî devletler, vilâyetler ve Mısır.

Mahmî devletlerde yerli ahalinin siyasi ve hukuki teşkilâtı olduğu gibi ipka olunmuştu. Fakat harici siyasetlerinde bu devletler de Romaya tâbidî. Meselâ Anadolunun bir çok kısımlarında bu rejim hâkimdi. Kapadokia (Konya havalisi) Paflagonia (Kastamoni havalisi) protektorat, mahmî devlet usulüyle idare olunurdu. Provincia ismini taşıyan vilâyetler de iki türlü idi: Biri doğrudan doğruya imparatora tâbi olan vilâyetler, diğerleri Senato tarafından idare olunan vilâyetlerdi. Senato eyaletlerinin başında Prokonsul, yahut Propretor, imparatora ait eyaletler başında *legatus* ünvanını taşıyan valiler bulunurdu (10).

Bütün icrai ve kazai kuvvet bunların elinde toplanmıştı, Valiler tıpkı İtalyadaki Pretorlar gibi memuriyetlerine başladıkları zaman Edictum neşrederek kazai vazifelerini icra sahasında tatbik edecekleri düsturları ilân ederlerdi. Hemen bütün valiler mahallî örfi hukuku nazarı itibare alırlardı. Cümhuriyet devrinde uzak vilâyetlerde muayyen bir murakabeye tâbi olmayan valiler yerli ahaliye karşı çok zalimane hareket ederlerdi. İmparatorluk tesisinden sonra valiler mahallî ahaliye karşı daha adilâne muamele etmeğe başladılar. (11)

Britanya İmparatorluk devri başlarında (43 — 85) zaptolunmuş bir vilâyet olduğundan bu ülkede ahali Roma valilerinin tehakküm ve zulümlerine fazla maruz kalmamış olsa gerektir.

İngiliz milletinin millî tarihi Anglosakson devrile başlar. Bu devirde İngilterede oldukça münkeşif bir hukuk sistemi yaratılmıştır. Bu hukukun esas unsurlarını bütün Jermenlere şamil olan örfi (örf

(10) Mommsen. le Droit public romain, tome III, paris 1893, p. 274-312.

(11) Wilson, l'Etat, tome II, p. 161 - 165.

ve adet şeklinde husule gelmiş olan) hukuk düsturları teşkil ettiği anlaşılıyor

IV.

Anglosakson devri teşkilâtı

§ 1. Witenagemot

Anglosakson devleti bir krallık idi. Fakat bu krallık çok demokratik esaslara müesses idi. Anglosakson devri âmme hukukunun bariz vasfı halkın, hiç değilse yüksek sınıfların, devlet idaresine iştiraki idi.

Bütün tebası zürra köylülerden ibaret olan nim medenî monarşilerde görülen bu nisbî demokrasi esasları burada da hâkimdi.

Kıralın selâhiyeti çok mahduttu (12).

Kral bütün mühim işlerde yüksek sınıfların içtimaından ibaret olan Witenagemot meclisi ile danışmak mecburiyetinde idi. İngiliz milletinin tarihinde çok büyük bir rol oynamış olan bu mühim müessesenin mahiyeti çok muğlâktır: Bu meclisin selâhiyeti aynı zamanda, teşriî, idarî, kazâî ve hattâ askerî ve dinî sahalara da şâmil idi.

Anglosakson devletlerinin birleşmesi neticesinde bir tek devlet teessüs ettikten sonra bu mecliste büyük arazi sahibi asillerden başka ruhanîler ve valiler de meclis âzasından sayılmağa başladılar. Witenagemot meclisinin selâhiyetleri şu şekilde hülâsa edilebilir:

1) Teşriî müessese sıfatile kanun mahiyetini haiz kararlar ittihaz ederdi.

2) Vergileri vaz ve tarh etmek hakkı da bu meclise aitti, Witenagemot'un müsaadesinden başka kral ehaliden vergi toplayamazdı.

3) Witenagemot bütün vilâyet mahkemelerini mürakabe altında bulundururdu; vilâyet mahkemelerine karşı bir istinaf mahkemesi vazifesini görürdü. Muayyen bazı meseleleri de doğrudan doğruya rüyet ederdi

4) Ordu teşkilâtına ait meseleler hakkında karar almak da bu müessesenin hak ve vazifeleri cümlesinden idi.

5) Kralın idare sahasındaki faaliyetini mürakabe altında bulundururdu.

(12) Forrest Fulton, Constitutional history, chapter I.

6) Devlete ait arazi ve emlâkin idaresini mürakabe ederdi. Anglosakson krallarının devlet arazisile tasarruf hakkı yoktu. Devlet arazisinden bir parçasını birine tevcih etmek istediği takdirde kral bunun için Witenagemot'ın müsaadesini almalı idi.

7) Sikke darbetmek hakkı krala ait idi ise de, kral tarafından bu hakkın istimali dahi Witenagemot'ın nezareti altında bulunurdu.

8) Sırf dinî meselelerde bile Witenagemot'ın rolü vardı. Bütün yüksek ruhaniler bu meclisin tâbiî âzalarından idiler. Peskoposları tayin eden, manastırlar tesisine müsaade veren de Witenagemot idi.

9) Witenagemot'ın mühim haklarından biri de kralın vefatı takdirinde yeni kral intihap etmek hakkıdır (13).

Bu saydığımız hak ve vazifelerden anlaşıldığı gibi bu meclis geniş selâhiyetlere malik, mahiyeti muğlak bir müessese idi. Her şeyden evvel bu müessese bir Millet Meclisidir. Bu meclis bir taraftan eski Jermenlerin consilium (14) larının bir halefi, diğer taraftan bugünkü parlementonun bir selefi idi.

§ 2 K r a l l ı k

Anglosakson teşkilâtında ikinci yüksek uzuv krallıktır. Bütün diğer Jermen kavimlerinde olduğu gibi Anglosaksonlarda da bida-yette krallar halk tarafından kaydi hayatla seçilmiş şeflerdi, krallar harpte temayüz etmiş reisler arasından seçilirdi (15). Bilâhare krallık irsî oldu.

Anglosakson kralları müstebit kral olmaktan uzak idiler. Onlar her sahada Witenagemot meclisinin kararlarile bağı idiler. Bu kararların haricinde hareket edemezlerdi.

Fakat Witenagemot kararları dahilinde kralın selâhiyeti vasidi, o bütün icraî kuvvetin reisi idi. Aynı zamanda Witenagemot'ın da reisi idi.

§ 3 V i l â y e t i d a r e s i

Anglosakson devleti Shire ismile malûm vilâyetlere bölmüştü. Her vilâyet başında Aladerman unvanını taşıyan bir vali bulunurdu. Bu valiyi mahalli ahali seçer, kral tasdik ederdi.

(13) Fulcen, op. cit. p. 14. — Wilson, op. cit. tome II, p. 50. — Petit Dutailis, la Monarchie féodale, p. 43 - 49.

(14) Tacitus, de moribus germanorum §§ 11, 12.

(15) Tacitus, op. cit. § VII.

Vilâyetler yüzlük (hundred) ismile malûm kazalara, kazalar da Onluk (tything) ismini taşıyan nahiyelere bölünmüştü. Valiler aynı zamanda hem mülki idarenin reisi, hem askerî kumandan idi. Mülki işlerin reisi olması cihetinden vali Alderman unvanını taşırdı. Askerî idare reisi olması dolayısıyla de Heretoga (asker başı = su başı) (16) unvanını taşırdı.

Her nahiyede de (Tythingde) bir reis dört âzadan mürekkep bir heyet vardı (17) nahiyeyi bunlar idare ederdi. Mühim meseleler bakıldığı zaman bütün ahali iştirak ederdi.

Her kazada bir kaza meclisi vardı. Bu meclis kaza dahilindeki asillerle, nahiyeye mümessillerinden (her nahiyeden dört olmak üzere) ve bir reisten tereküp ederdi. Her ayda bir defa toplanırdı. İdarî vazifelerinden başka kazanın kazaî işlerini rüyet etmek de bu meclise aitti. Vilâyet başında da bir vilâyet meclisi vardı.

Bu meclis vilâyet dahilindeki bütün asillerden ve nahiyeye reislerinden her nahiyeden dört ve her kazadan on iki olmak üzere seçilmiş âzadan tereküp ediyordu. Bu meclisin reisi de Alderman idi. Meclisin selâhiyeti çok vasi idi. Vilâyet için mühim olan bütün icraî ve kazaî meseleler bu meclisin selâhiyeti dahilinde idi. Vilâyet meclisi senede iki defa toplanırdı. (18). Bütün idari meselelerde kararlar ittihaz ettiği gibi bazı kazaî meseleleri de mahkeme sıfatıyla rüyet ederdi. Bundan başka mukavelename, vasiyetname, azatlama vesikası gibi vesikaları da tasdik ve bu vesikalara resmiyet bahşetmek gibi işler de bu müessesenin vazifeleri cümlesinden idi.

Nahiyeye ahali mütesanit bir cemiyet teşkil ediyorlardı. Nahiyeye dahili bütün fertler birbirlerinin fiil ve hareketlerinden bilhassa cürümlerinden müştereken ve mütesaniden mes'ul idiler. Yani nahiyeye âzasından biri bir cürüm irtikâp ettiği takdirde onun için maddî tazminat (compositon) ödemek bütün nahiyeye âzasına terettüp ederdi. Buna mukabil, nahiyeye âzasından biri diğer nahiyeye âzasından biri tarafından yapılmış bir cürümden mutazarrır olduğu zaman mutazarrır nahiyenin mücrimin mensup olduğu nahiyeye efradından compositon talep etmek hakkı vardı (19).

Bu nahiyeye cemiyeti (tything) eski Jermenlerin sippe teşkilâ-

(16) Glasson, Histoire du droit et des institutions de l'Angleterre, tome I, p. 60.

(17) Fulton, op. cit. p. 11

(18) Fulton, op. cit. 12 - 14.

(19) Glasson, op. cit. tome I, p. 69.

tının bir şekli idi. Tıpkı eski Jermenlerde olduğu gibi tything teşkilâtında da nahiye cemiyetlerinden taretme usulü vardı. Bu gibi fertler hariç ez kanun telekki olunurlardı.

Bu ana hatlarını tesbit ettiğimiz teşkilâtın esas unsurları bütün Jermen kavimlerine şamil esaslar ise de bu esasların İngilteredeki tatbik şekli Anglosakson krallarından büyük Alfred (848 — 901) in eseri olduğu rivayet olunmaktadır.

§ 4 A h a l i v e s ı n ı f l a r

Anglosakson devletinde ahali sınıflara bölünmüştür:

- 1) Asiller (Thanes);
- 2) Hür köylüler ve şehirliler (ceorls);
- 3) Esirler

Asiller de iki zümreye bölünmüştür: Kral asilleri alelâde asiller. Krala mensup asillerden biri öldürüldüğü takdirde onun Wergeldi = Diyeti (maddî tazminat) 1200 şiling idi, krala mensup olmıyan bir asilinki de 600 şiling idi.

Asil olmıyan hür insan için verilen tazminat ise ancak 200 şiling (20) idi. Asalet bir kast teşkil etmiyordu. Bir miktar arazi iktisab ederek arazisi dahilinde bir şato ve bir kilise inşa etmeğe muktedir olan her hür anglosakson asiller sınıfına geçebiliyordu (21).

Arazinin büyük bir kısmı asillerin elinde idi, hür anglosaksonların ekseriyeti ziraatle uğraşır, asillere ait araziyi işletirlerdi. Fakat hür köylüler feodal devrin nim esirleri (cerf) gibi araziye bağlı değildiler. İstedikleri zaman araziyi terkedebiliyorlardı. Asillerin arazisini işlezmek mecburiyetinde olan yersiz köylülerden başka kendi arazisi mahsulâtile yaşayan arazi sahibi köylülerde vardı. Anlaşılan bunlar ekalliyet idi. Üçüncü sınıf esirlerdi. Bunların bir kısmı Britanyanın eski sakinleri olan Bretonlardan ibaretti. Anglosaksonlar Britanyayı işgal ettikten sonra Bretonların büyük bir kısmını esir vaziyetine indirmişlerdi. Bunlar haklardan mahrum, mazlum bir zümre idi.

Anglosakson devrinin iktisadî kurumu üzerinde duracak değilim Bununla beraber devletin şekline, sınıfların münasebetine da-ima tesir crra eden gayrmenkul servetin, arazinin, hukukî vaziyeti-

(20) Fulton, op. cit. p. 10.

(21) Glasson, op. cit. tome I, p. 98.

Guizot, les origines du gouvernement représentatif, p. 54.

ni göstermek lâzımdır. Anglosaksonlar İngilterede yerleştiği zaman Bretonların tasarrufunda üç türlü arazi vardı: 1) Bütün köy camialarının müşterek tarla, otlak ve ormanları: 2) Hususi mülkiyet teşkil eden arazi ve 3) Devlete ait arazi. Anglosakson kralları ikinci nevi araziye Bretonların elinden aldılar, gasp ettiler. Ancak köylülerin müşterek arazisini köylülere braktılar. Bu suretle gasp edilen araziye krallar Anglosaksonlardan krala yakın olanlara yahut devlet idaresinde bir vazifesi olanlara tevzi ettiler.

Bu suretle Anglosakson devletinde iki türlü arazi husule geldi: 1) Anglosakson asillerinin elindeki, onların hususi mülkiyetini teşkil eden arazi. Bunlara Bokland diyorlardı. Bu tam manasile hususi mülkiyet teşkil ediyordu: 2) Mülkiyet devlete ait olup halkın istifadesine bırakılmış arazi buna Folkland diyorlardı (22).

1066 dan sonra Normanların istilâsı neticesinde bu teşkilât esaslı surette değiştirildi. Nim demokratik bir barbar monarşi yerine feodalite teessüs etti.

IV

Norman devirleri teşkilâtı

§ 1. İngilterede feodalite

1066 İngilterenin Normanlar tarafından istilâ edilmesi neticesinde Anglosakson teşkilâtı yerine Norman teşkilâtı kaim oldu. Norman hukuku âmmesi Anglosakson teşkilâtından tamamen farklı idi.

Anglosakson teşkilâtı nim demokratik bir teşkilâttı. Anglosakson devleti krallık olmasına rağmen hür Anglosaksonların devlet idaresine iştirâk vardı. Merkezden nahiyelere kadar her idarî taksimatta halk mümessilleri vardı. Vitenagemot kralın bütün hareketlerini mürakabe altında bulunduruyordu. Normanların reisi Fatih Giliyom İngiltereyi zapt ettikten sonra bu rejim yerine sunî bir surette feodal bir rejim ikame etti (23). Sunî bir surette diyorum, çünkü Giliyomun tesis ettiği feodal rejim Anglosakson muhiti mahsulü değildi. Normanların tesis ettiği féodelité'nin hemen hemen bütün esasları Fransada tarihi şartlar neticesinde tedricen teessüs

(22) Fulton, op. cit. p. 20 - 21.

(23) Wilson, op. cit. tome II, p. 51.

etmiş esaslardı. Bu suretle Giliyom Fransada hâkim feodalite usulünü zorla İngiltereye sokmuş bulunuyordu.

Fransada Hâkim feodal hukukun esasları şöyle hülâsa edilebilir:

- 1) Kralla vasaaller arasındaki tabiiyet rabıtasının bir ahde istinad etmesi,
- 2) Vasaaller arasında silsilei meratip bulunması,
- 3) Ülkenin muhtelif büyüklükte fiyeflere inkisamı,
- 4) Fiyeflerin birbirine tabiiyeti,
- 5) Süzren ile vassal arasındaki mütekabil hak ve vazife esası (24),
- 6) Cinayet irtikabı takdirinde fiyefin istirdadı,
- 7) Varis bırakmaksızın vefat edenin fiyeflerine suzerinin varis olması.

Bütün bu esasları Normanlar İngilterede tatbik ettiler. Fakat İngiltere kralı olan Norman reisi fatih Gilyom, İngilterede feodal usulü ithal ederken bu rejimin kendisinin gayelerine hadim olabilecek bir şekil almasını temin çarelerini de unutmadı. Gilyom'un iki gayesi vardı:

- 1) İngilterede ekalliyet teşkil eden Norman unsurunun hâkimiyetini temin,
- 2) Norman aristokrasisi üzerinde kendisinin ve sülâlesinin nüfuz ve hâkimiyetini temin.

Bu iki gayeden birincisini göz önünde tutarak, bütün eraziyi Anglosaksonların elinden aldı, Normanlara tevzi etti. Bu hususta altı yüz sene mukaddem Anglosaksonlar Bretonlara karşı nasıl muamele ettilerse, Normanlar da Anglosaksonlara karşı aynı siyaseti takip ettiler:

Anglosaksonlar erazi mülkiyetinden mahrum edildi. Bütün servet ve kuvvet menbaları Normanlara geçti.

İkinci gayesini temin için de iki türlü tedbir aldı:

Bir taraftan bütün fiyef alan norman senyörlerini şahsına karşı sedakat yeminile bağladı (25). (Fransada ikinci derecedeki vasaaller bilvasıta Süzrenlere karşı sadakat yeminile bağlı değildi.

Diğer taraftan Giliyom bir senyöre aynı zamanda bir kaç malikâne (fiyef) vermek istediği zaman, bu erazilerin ülkenin birbirinden uzak sahalarında bulunmasına dikkat ederdi. (Ta ki erazi

(24) Fulton, op. cit. p. 22 - 27. Wilson, op. cit. tome II, p. 50 - 51.

(25) Fulton, op. cit. p. 27 - 28.

sahibi senyör geniş fiyefi dahilinde, aynı mahalde külliyetli bir ordu teşkil edmesin) (26). Gilyom bununla da kalmadı. Kendisi ve sülâlesinin bütün diğer senyörlerden daima kuvvetli olmasını temin için 12 bin kadar fiyefi kendi elinde sakladı.

§ 2. M a g n u m C o n c i l u m

İngiltere erazisini bu şekilde taksim ettikten sonra merkezî hâkimiyeti takviye için siyasi teşkilâtı değiştirmek gerekti. Gilyom bunu da ihmal etmedi. Anglosakson devrinde geniş selâhiyetlere malik olan Witanegemot meclisini ilga etti. Onun yerine münhasıran erazi sahibi olan Normanlardan mürekkep Magnum concilium ismile bir şûra tesis etti.

Bu bir istişarî meclis idi. Kralın daveti üzerine toplanırdı. Bundan başka curia regis (kral divanı) ismile bir yüksek daimî hususî şûrâ tesis etti. Bu kral divanı aynı zamanda senyörler için yüksek bir mahkeme idi. Divan sarayın en yüksek mensuplarından terekküp ediyordu. Kral bu divanın âzalarını tayin ve azil hususunda tamamiyle serbestti.

Bu şûradan sonraları üç mahkeme ayrıldı:

- 1) Kral mahkemesi (Kings bench). Bu şube tebanın şikâyetlerini rüyet ederdi.
- 2) Hazinedar mahkemesi. (Court of Exchequers) Kralla senyörler arasındaki malî işlere bakardı.
- 3) Umumî davalar mahkemesi. Bu mahkeme diğer mahkemelerde bakılmıyan bütün işlere bakardı. Bütün bu mahkemeler merkezde (Londrada) idi. Vilâyetlerdeki işlere bakılmak için hâkimler gönderirdi. Bütün bu mahkemelerin tatbik ettikleri hukuk örfi hukuk idi. (Common Law) (27).

§ 3. V i l â y e t i d a r e s i

Vilâyet idaresine gelince, Anglosakson devrinde halk tarafından seçilmiş aldermenlerin yerine Count ismini taşıyan valiler tayin edildi. Vilâyet meclisleri resmen ilga edilmedi ise de bunların bütün selâhiyetleri valilere geçti.

(26) Boutmy, Le developpement de la constitution et de la société politique en Angleterre, p. 10 - 12.

(27) İngilterenin bu çok original teamuli hususi hukukundan başka bir zaman ayrıca bahsetmek niyetindeyim.

Norman teşkilâtı şekilde feodalite ise de hakikatte bir merkezi monarşi idi.

Norman kralları bir müddet için senyörlerin kendilerine sıkı bir surette bağlı ve sadık kalmalarını temin edebilmişlerdi.

Fakat bu vaziyetin uzun sürmesi ihtimali yoktu, çünkü erazi sahibi senyörlerin hareketlerinde serbest olmak isteyecekleri servet ve kuvvetlerle mütenasip bir hürriyet isteyecekleri tabii idi (28).

Ve hakikaten onüçüncü asrın başlarında, senyörler kralla karşı birleşerek hürriyetleri için kralla mücadeleye giriştiler ve bu mücadede milletin diğer bütün zümreleri de senyörlere iltihak etti. Senyörler tedricen bu hürriyeti temine muvaffak dahi oldular.

İngiliz milletinin onüçüncü asırdan ta ondokuzuncu asra kadar hürriyet ve hukuk için mücadelesi çok alâka uyandıracak mahiyettedir. Diyebiliriz ki, hiç bir milletin tarihinde İngiliz milletinin yedi sekiz asır zarfında siyasî hürriyet ve demokrasi için istibdat temayülleriyle mücadelesine benzer bir sürekli mücadele görülmemiştir.

Bugünkü İngiliz milleti Breton, Anglosakson ve Norman unsurlarının karışma ve kaynaşmasından husule gelmiş bir millettir.

Bugünkü İngiliz hukuku Anlosakson hukukile Norman hukukunun çarpışmasından doğmuş hukuk sistemidir.

Onun için Anglosakson ve Norman devirleri üzerinde bir az tevakuf etmek icabetti. Bundan sonraki devirler üzerinde duracak değilim.

Ancak bundan sonraki devirlerde İngiliz milletinin hukuk için mücadelesini ve bu mücadele neticesinde elde ettiği haklara ve bu hukuku tesbit eden vesikaların mühimlerine işaret etmekle iktifa edeceğim.

IV

Büyük hürriyet Beratı

M a g n a c i h a r t a l i b e r t a t u m

İngilterenin en büyük hürriyet vesikası «Büyük hürriyet beratı» olduğu malumdur.

1215 de bütün senyörlerin birleşerek kralla mücadelesi netice-

(28) Boutmy, op. cit. p. 50 - 60.

sinide Yurtsuz Jan ismile malûm kraldan zorla alınmış bu berat, Magna charta, Avrupada Kurunuvusta içinde parlayan ilk hürriyet ışığıdır.

Bu berat İngiltere hukuk âmmesinin inkişafında ve dolayısıyla Avrupa hukuku âmmesi tekâmülünde büyük rol oynamış bir hukukî abidedir.

63 maddeden ibaret olan bu vesikanın bütün maddeleri aynı derecede ehemmiyeti haiz değildir. Bu maddeler arasında hukukun inkişafına hiç bir türlü tesiri olmamış maddeler de vardır.

Hatschek (29) Yesinski (30) gibi İngiliz hukuku esasiyesi tarihine eserler tahsis etmiş âlimler bile bir çok maddeleri ihmal etmektedir. Buna mukabil bu beratta beklenilmeyecek derecede mühim neticeler tevliid etmiş çok velut ve dinamik maddeler de vardır. Biz bu makalede ancak en mühim maddelere işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Hukukun inkişafı bakımından en mühim maddeler olarak şu maddeleri gösterebiliriz:

- 1) Şehirlerin hürriyet ve imtiyazlarını tastik ve teyid eden madde. (Beratın 13 üncü maddesi).
- 2) Vilâyetlerde ehalinin idareye iştirâkini temin eden madde (beratın 18 inci maddesi).
- 3) Bütün hür İngilizleri senyörlerin zulmüne karşı himaye eden hattâ nim esirleri bile memurların fena muamelesine karşı koruyan maddeler (16 ve 60 inci maddeler).
- 4) Bütün hür İngilizlere şahsî masuniyeti, mülkiyeti ve hürriyeti temin eden madde (beratın 39 uncu maddesi).

Bu maddenin metni şudur:

«Hiç bir hür insan sınıfdaşlarının kazai kararından başka memleketin kanunları haricinde tevkif edilemez, mahbus tutulamaz, hiç kimse mülkünden, hürriyetinden ve örfü adatından mahrum edilemez. «Haric ez kanun» ilân edilmez, nefyedilmez. Biz (kral) hiç kimseye adaleti satmayacağız, adaleti red veya tehir etmiyeceğiz» (31).

İtiraf etmelidir ki, bu esaslar kurunu vusta esasları olmaktan uzaktır.

Büyük beratın en müessir olan maddeleri Senyörler Şurası olan

(29) Hatschek, Englische Verfassungs geschichte, Munchen Berlin 1913.

(30) H. Yesinski, istoria Velikoy Khertiyl, XIII Stoletiyi, Kief, 1888.

(31) Yesinski, istorie velikoy khartiyl XIII stoletiyi, p. 11 - 34.

Magnum concilium'un müsadelerinden başka vergi toplanmayacağına dair maddeler olmuştur.

İngiliz parlamentosunun teşriî selâhiyeti bu madde sayesinde elde edilmiştir. Malumdur ki, bugün büyük beratın tarihi rolü çok yüksek olduğu fikrinde olan âlimler bulunduğu gibi, beratın ehemmiyetini inkâr etmek isteyen muverrihler de vardır. Bunlara göre bu berat Kurunuvusta zarfında krallar ve yüksek senyörler tarafından vassallarına verilmiş olan diğer pek çok beratlardan (Charte) farklı değildir. Fakat tamamen objektif bir surette bu berat tahlil edilirse beratın Kurunuvusta içinde bütün diğer ülkelerde isdar olunmuş beratlardan çok farklı esaslar ihtiva ettiği inkâr olunmaz.

Büyük berat, diğer beratlar gibi münhasıran bir şehre yahut bir senyöre imtiyazlar bahşeden bir vesika değildir. Bu vesikada senyörlere verilen imtiyazlardan başka, diğer zümrelerin, (meselâ köylülerin) menfaatlerini gözeten bir çok madde vardır.

Hürriyet beratının ehemmiyetini inkâr etmek isteyenler ne derse desinler bu vesikanın tarihi ehemmiyeti inkâr olunamaz. Biz berat hakkında Makintoş'un fikrine iştirâk ediyoruz:

Makintoş diyor ki, «beratı icad etmiş olmak, beratı muhafaza edebilmiş olmak, beratı inkışaf ettirmiş olmak İngilterenin beşeriyetin hürmetine lâayık olduğuna ebedî bir delildir.» (32).

Biz bu makalede, Büyük Beratın hukukî mahiyeti hakkındaki münakaşalar üzerinde tevekkuf edecek değiliz. Münakaşanın hülâsası şudur: Büyük Berat sadece kral iradesinden doğan bir berat mıdır? Yahut senyörlerle kral arasında aktedilen bir mukavele midir? Yahut alelâde bir ferman mıdır?

Bu fikirlere her birisi lehine deliller ileri sürülmüştür. Biz bu vesikanın bütün milleti temsil eden senyörlerle kral arasında aktedilmiş bir mukavele olduğuna kaniiz. Millet ile devleti temsil eden şahıs arasındaki mukavelenin hakiki ismi de «Constitution» (esasi kanun) dur.

Bizce, Büyük Hürriyet Beratı Avrupada ilk ve birinci mektup Teşkilâtı Esasiye Kanunudur.

Bizi alâkadar eden beratın hukukî mahiyetinden ziyade tevlid ettiği hukukî neticeler ve hürriyet mücadelesinde oynadığı roldür.

(32) To have produced it, to have preserved it, to have matured it, constitutes the immortal claim of England upon the esteem of Mankind Fulton, op. cit. p. 50.

Bu rolü de bir kaç cümle ile ifade mümkündür: Hürriyet Beratı İngiliz münevverleri için bir nevi siyasi ilmühal olmuştur, hürriyet için mücadelede rehber olmuştur. Bu berattan sonraki mücadele sayesinde kazanılan haklar ve bu hakları tesbit eden hukuki vesikalar, hürriyet beratının neticeleri ve halefleridir. İngiliz hukuku âmmesi tarihinin ikinci mühim vesikası Oxford esaslarıdır. Yine senyörlerin kralla mücadelesi sayesinde 1258 de üçüncü Hanriye kabul ettirilmiş olan vesakanın mühim esasları şunlardır:

1) Parlatentonun senede en az üç defa toplanması,

2) Kralın onbeş kişilik hususî şurası âzasının parlamento tarafından intihap edilmesi,

3) Keza kralın yüksek icra memurlarının da parlamento tarafından seçilmesi,

4) Valilerin ehali tarafından seçilmesi,

5) Her vilâyette hükümet memurlarının gayrikanunî hareketlerinden şikâyet edenleri dinlemek ve bu şikâyetleri Parlatmentoya arz etmek üzere dört şövalyeden mürekkep bir heyet seçilmesi.

Bu esasların ehemmiyeti izahtan müstağnidir.

Bu vesika sayesinde devlet idaresi senyörlér meclisi olan Parlatmentonun sıkı bir murakabası altına alınmış bulunuyordu. Bu muvaffakiyetten sonra muhalefet taraftarı olan senyörlerin başında bulunan Simon de Monfort Parlatmentoya halk mümessillerinin iştirâkini temin eden bir kanun çıkardı (33). Bu kanunla her vilâyet ve her şehre Parlatmentoya iki mebus göndermek hakkı bahşediliyordu (1265). Bu andan itibaren 1258 denberi Parlatmento ismile yadedilmeğe başlıyan senyörlér şurası tam mânasile bir Millet Meclisi, Parlatmento mahiyetini iktisabetmiş bulunuyordu. İngiltere de Parlatmento ile idare olunan siyasi bakımdan hür bir millet oluyordu.

Fakat malesef yeni kurunlar başlarında bütün Avrupayı istilâ eden mutlakiyet cereyanı İngiltereye de sirayet etti. Tudor sülâlesinin müessesesi olan yedince Hanri (1485-1509) devrinden bu sülâlenin son hükümdarı Elisabeth'in (1558-1603) vefatına kadar geçen devir Parlatmentonun mevcudiyetine rağmen bir istibdat devri oldu (34). Bu devirde kanunen geniş haklara malik olan parlamento-

(33) Simon de Monfort 1264 le 1265 arasında devlet reisi olmuştu, kral Henri III çekilmişti.

(34) Hallam, Constitutional history, vol. I, p. 215 - 265.

nun rolü sıfıra indirilmişti. Bunun pek çok sebepleri vardır. Bundan bahsetmek bu makalenini çerçevesi haricindedir.

Stuart sülâlesinin ilk kralı birinci Jak cülüs eder etmez İngilterede yeniden hürriyet için mücadele canladı. Doksan sene kadar süren bir mücadele ve iki ihtilâl neticesinde İngilterede kat'i surette halk hâkimiyeti, siyasi hürriyet temin edilmiş oldu. Bu ihtilâllerden ve ihtilâlleri hazırlayan âmillerden, ihtilâllerin neticelerinden de bu makalede bahsedemeyeceğim. Bu iki ihtilâl neticesinde İngiliz milletinin kazanmış olduğu siyasi hürriyet ve hakları tesbit eden vesikaların en mühimleri şunlardır:

- 1) Hukuk talepnameşi (1628) (35).
- 2) Masuniyeti şahsiye kanunu (Habeas corpus) 1679 (36).
- 3) Hukuk beyannamesi (Bill of Rights) 1689 (37).
- 4) Tesbit kanunu (Act of settlement) 1700 (38).

Bu vesikaların hepsinin gayesi bir taraftan kralın selâhiyetini tahdit, diğer taraftan İngilizlerin hürriyetini türlü yollarla teminden ibarettir. Stuart sülâlesi sukutundan (1688) sonra İngiliz milletinin krallarla mücadelesi hitam buldu.

Bundan sonra İngiliz kralları taht ve hâkimiyetlerini millete medyun olduklarını hiç bir zaman unutmadılar, halk hâkimiyetine istinad ederek hükûmet sürmeğe başladılar. Mutlakiyet ve «inayeti rabbaniye» (39) nazariyeleri, tebaanın kralın herhangi bir emrine itaatla mükellef olduğuna dair nazariyeler tarihe karışmış oldu.

İngilterede siyasi hürriyet rejiminin kökleşmesinde bugüne kadar mesut bir surette hükûmet sürmekte olan Hanovre sülâlesinin büyük rolü olmuştur. Bu sülâle halka istinaden, kanunlara tevfi kan hükûmet sürmeği, ancak mesrutî idare usulünden doğan bir vazife olarak değil, aynı zamanda hem milletin hem sülâlenin menfaatlerine en uygun bir siyaset olarak telâkki etmiştir.

Bu sayede Hanovre sülâlesi son asırlar zarfında (1714 den bugüne kadar) İngilterenin yükselmesinde, dahili sükûn ve sulh içinde inkişafında mühim âmillerden biri olmuştur.

Bu siyasetin esas prensibi bir cümle ile ifade olunmuştur:

(35) Hallon op. cit. vol. I, p. 360.

(36) > > vol. III, p. 9 - 14.

(37) > > vol. III, p. 90 - 94.

(38) > > vol. III, p. 159 - 163.

(39) > > vol. III, p. 299 - 302.

Hanovre sülâlesi kralları hükûmet sürüyor, idare etmiyorlar (40). Hükümdar devlet reisidir. Hükümet reisi, filî idare adamları kral ve Parlamento tarafından seçilmiş adamlardır.

Onsekizinci asırda İngilterede Parlamento kuvvetine müstenit bir usulü idare kurulmuş bulunuyordu.

Ondokuzuncu asra kadar İngilterede hukuk için mücadelenin başında servet sahibi yüksek sınıflar bulunuyordu. Hukuk için mücadeleye amele sınıfının doğrudan doğruya iştirâki yoktu. Fakat servet sahibi sınıfların mücadelesinden ve bu mücadele sayesinde elde edilmiş hürriyet ve hukuktan kısmen aşağı sınıflar da istifade etmiştir:

Masuniyeti şahsiye kanunu sınıf tanımazdı, cezaların hafiflemesinden bütün millet istifade ediyordu. Parlamenteoya intihaplara bilvasita bütün sınıflar iştirâk ediyordu. Adalet esasına ve vicdan kanaatına istinaden icrai kaza eden Nasfat mahkemesine her İngiliz müracaat edebiliyordu (41).

Ta onsekizinci asırda İngiltere devlet makinesi oldukça mükemmeldi. Siyasî hürriyet esasına müstenitti. Fakat bu makineyi kullananlar yüksek ve zengin sınıflardı. İngiltere tam mânasile demokrasi değildi. İngiltere zenginler tarafından idare olunan bir oligarchie manzarası arz ediyordu. Hemen bütün erazi mahdut bir zümrenin elinde toplanmıştı. Amele sınıfının intihaplara iştirâki bir nazariyeden ibaret kalıyordu. Çünkü müntehip olmak için mülk sahibi olmak lâzımdı. Vilâyet teşkilâtı kurunuvustai idi. Mahkeme teşkilâtında da pek çok noksanlar vardı.

Ondokuzuncu asır zarfında yapılan islâhat sayesinde İngiltere modern bir demokrasi şeklini aldı.

Ondokuzuncu asır zarfında yapılan hukukî ve içtimâî istihale hukukî yollarla, yani hukuk dahilinde yapılan mücadele sayesinde vukua geldi. İngiliz milleti ondokuzuncu asırda hiç ihtilâl yapmaksızın münhasıran teşriî makineyi işleterek çok büyük islâhat yapmıştır.

1832, 1867 ve 1884 tarihli intihap kanunları demokrasi istikametinde islâh dildi. 1846 ve 1873 de mahkeme teşkilâtı, 1833 ve 1888 de vilâyet teşkilâtı islâh edildi.

Ondokuzuncu asra kadar hukuk için mücadelenin başında arazi

(40) Scignobos, Histoire politique de l'Europe contemporaine. p. 12.

(41) Bu mahkemenin hâkimi eskimiş örfî hukuk haricinde münhasıran adalet hissine istinaden hüküm vermek hakkını haizdi.

sahibi asiller ve kısmen şehirli burjuvazi bulunmuştu. Ondokuzuncu asırdaki islahat amele fırkasının ısrar ve teşebbüsile vuku bulmuştur.

Ondokuzuncu asırda makineciliğin inkişafı neticesinde İngilterede kalabalık bir amele zümresi vücuda geldi. Hürriyet sayesinde bu zümre kuvvetli teşkilât yaptı ve bu teşkilât vasıtasile memlekette siyasî rol oynamaya başladı. Burada şunu da takdirle zikretmek gerektir ki, İngiliz amelesinin siyasî ve hukukî talepleri, çok amelî, pratik, muhitin şartlarından doğan kabili tehakkuk talepler olmuştur. İngiliz amelesi mücerret düşünen bir mütefekkirin yahut ecnebî münevverlerin kafasında doğmuş nazariyelere istinaden, muhit ve zamanın şartlarıyla alakası olmıyan taleplerden daima uzak kalmıştır.

İngiliz hukuku âmmesinin inkişafı safhalarını hülâsa ettikten sonra, şimdi bugünkü hukuku esasiyenin diğer memleketlerin hukuku esasiyesinden ayrıldığı noktaları da hülâsa etmek gerektir. Bu farklar İngiliz hukuk âmmesinin hususiyetlerini teşkil eder.

1) Bugün bütün medenî memleketlerde esasî hukuk, mektup, bütün ahkâmı madde madde tesbit edilmiş mektup *Contitution*-lara dayanır. İngilterede böyle bir mektup *Constitution* yoktur.

2) Diğer memleketlerde mektup *Constitution* kendisinden önceki bütün eski kanunları ilga eder. İngilterede hukuku âmme sahasında ilga edilmiş eski kanun yoktur.

O halde İngilterenin bugünkü Teşkilâtı Esasiyesi neye istinad ediyor? İngiliz teşkilâtı bir taraftan muhtelif devirlerde evvelâ Magnum Concilium ismile malûm sonraları Parlamento ismini almış olan Meclisin krallara imza ettirmiş olduğu vesikalara istinat eder. Bunlardan en mühim olanlarını zikrettik: Büyük Hürriyet beratı, Oksfort Esasları, Hukuk Talepnamesi, Şahsî Masuniyet Kanun, Hukuk Beyannamesi, Tesbit Kanunu. Fakat bu mühim vesikalardan hiç birinde bugün İngiliz siyasî teşkilâtının en mühim esaslarından sayılan en mühim kaideleri bulamazsınız.

Meselâ İngiliz teşkilâtının mühim esaslarından olan:

1) Teşriî selâhiyetin Parlamento'ya ait olduğuna dair bir madde hiç bir vesikada yoktur.

Parlamentonun bu teşriî hakkı münhasıran tedricî surette fiilen iktisab edilmiş bir haktır. Bundan başka parlamentonun itimadını kaybetmiş olan Vekiller Heyetinin (Kabinenin) çekilmesi mecburiyeti,

Başvekâletin mutlaka Parlamentoda ekseriyet teşkil eden fırkaya mensup olması lüzumu,

Parlamentonun her sene toplanması,

Beynelmilel muahedelerin Parlamento tarafından tastik edilmesi, gibi bir çok hukuku esasiye düsturları da aynı suretle teamül neticesinde teessüs etmiş meşrutî esaslardır. İngilizler bu gibi esaslara «constitutional conventions» meşrutî düsturlar ismini veriyor.

Bu suretle bugünkü İngiliz hukuku esasiyesi eski devirlerden kalma vesikalarda mündemiç esaslarla teamüllerden doğmuş kaidelerin heyeti mecmuasından ibarettir.

Bu teamülî düsturlar hiç bir vesikada, hiç bir kanunda madde madde tesbit edilmiş, kanun olarak neşredilmiş değildir.

İngiliz hukuku âmmesinin ana hatları ve inkişafı sahalarının çok nakıs bir hülâsası bundan ibarettir.

İngiliz hukuku âmmesi her hukukçuyu ve hattâ her hangi bir münevveri alâkadar edebilecek mahiyettedir.

Onun için karilerin bu makaleye ancak bundan sonra bu mevzu üzerine yazılacak makalelere bir mukaddime nazarile bakmaları lâzımdır.

Ord. Prof. Sadri maksudi Arsal
